

Bojan Čop

Filozofska fakulteta v Ljubljani

OB PETINOSEMDESETLETNICI PROFESORJA KARLA OŠTIRJA

Hudomušneži so si izmislili življenjsko pravilo: Če hočeš doživeti visoko starost, študiraj primerjalno jezikoslovje. Je pač tako: Če kot trezen in miren znanstvenik noč in dan premišljuješ o jezikoslovnih problemih, si varen pred tegobami burnega buržujskega življenja, ki ti prezgodaj izčrpajo moči. Da je zgornje pravilo resnično, nam spričuje cela vrsta znamenitih jezikoslovcev: naš Miklošič, tujci kot Brugmann, Hirt, Sommer, Pedersen, Kretschmer. No, in živ dokaz je med nami: profesor Karel Oštir.

Kot večina naših znamenitih mož se je tudi Oštir rodil v skromni vasi: v Arnačah pri Velenju 13. oktobra 1888. Gimnazijo je obiskoval v Celju in Mariboru, na klasični gimnaziji v Mariboru je l. 1909 tudi maturiral. Takoj nato se je vpisal na primerjalno jezikoslovje na univerzi v Gradcu; tu se že s prvimi dnevi študija pravzaprav začena njegova znanstvena kariera, začena seveda z originalnim postopkom, kot je za Oštirja to značilno skozi vse življenje. Primerjalno jezikoslovje je takrat v Gradcu predaval profesor Meringer. Jeseni 1909 je nekega lepega dne govoril o nekem akcentološkem problemu, kar se dvigne izmed slušateljev majhna postava in reče: Herr Professor, das wird nicht stimmen! Meringer je sicer osupnil, ker pa je bil blaga duša, je povabil tega študenta, naj pokaže, kako je po njegovem prav. In Oštir — uganili ste, da je bil to on — gre k tabli in brezhibno izvede dokaz.

Ta prvi znanstveni uspeh Oštirja seveda ni slučajen. Že v nižji gimnaziji se je namreč zanimal za celo vrsto jezikov, tako modernih kot starih; grščino je znal npr. tako dobro, da je v 5. razredu gimnazije prebral celega Tukidida, torej tekst, ki ga zmorejo klasični filologi šele po dolgem študiju na univerzi. Seveda je že na gimnaziji prebiral tudi jezikoslovne knjige, npr. takratno izdajo Boisacqa.

Pri Meringerju se je Oštir seznanil z najpomembnejšo etimološko metodo, tkim. Wörter und Sachen. Po njej je treba zgolj jezikoslovno stran besed (glasovi, oblika) povezovati s stvarnim ozadjem. Iz Gradca se je Oštir preselil na Dunaj, kjer se je seznanil z znamenitim jezikoslovcem Kretschmerjem; ta je raziskave indoevropskih jezikov, posebno grščine, povezal s študijem predindoevropskih ostankov tako na grških tleh in na Balkanu kot v Mali Aziji. Oštir je imel torej tu lepo priložnost, da se uvede na področje, ki ga je očitno že od vsega začetka najbolj privlačilo, tj. v študij predindoevropskih jezikov in jezikovnih ostankov; Kretschmer mu je baje ponujal kot temo za disertacijo študijo krajevnih imen v Atiki, kar pa se je najbrž Oštirju zdelo nekoliko preveč pikolovsko.

Leta, ko je Oštir študiral v Gradcu in na Dunaju (1909—1913), so bila za njegovo znanstveno pot zelo uspešna. Spočetka je ostajal pri svojih študijah v varnih vodah indoevropskega jezikoslovja; še kot študent je v časopisu Wörter und Sachen objavil nekaj krajših sestavkov o indoevropski etimologiji in glasoslovju: Etymologische und grammatische Versuche, WuS. III, 1911, 205—8; IV,

1912, 211—8; V, 1913, 217—22; nadalje Armenisches v časopisu *Handes amsorey* 1912—13; večje delo je razprava *Das Verhältnnis des indogermanischen x-Lautes zu den semitischen Kehlkopflauten*, izšla v časopisu *Anthropos* VIII, 1913, 1—32; v tej razpravi se loteva problemov tkim. laringalne teorije, ki je kasneje z odkritjem teh glasov v hetitsčini doživela izreden razmah in je tudi Oštirja stalno pritegovala.

Toda daleč bolj kot indoevropska etimologija in gramatika je Oštirja pritegoval študij predindoevropskih ostankov v Evropi in na Bližnjem Vzhodu, zl. v Mali Aziji. Da pa bi uspešno deloval na tem področju, je bilo treba spoznati vrsto jezikov: baskovski, berberske jezike, kavkaško skupino. Zato je nadaljeval študije v Petrogradu 1913-14 in v Londonu (v British Museum) 1914. Tu ga je zatekla vojna, vrniti se je moral v Avstrijo in tu postal vojak v »slavni« avstro-ogrski armadi. Kaj je tu počel, o tem naj molči zgodovina; vsekakor bi utegnil zasenčiti češkega Švejka. Posrečilo se mu je, da je postal tolmač pri izpraševanju ruskih vojnih ujetnikov raznih narodnosti in tako se mu je spet nudila prilika, da si obogati svoje jezikovno znanje.

Tudi med vojno ni miroval s pisanjem, čeprav je še vedno obravnaval zgolj indoevropske probleme: Slav. *gъnati* v *AslPh.* 34, 1915, 126—30; Slav. *дѣбло* v *Roczn. sław.* VII, 1914-15, 23—25; Slav. *Wortdeutungen* v *AslPh.* 36, 1916, 441-5.

1918. leta je v Gradcu doktoriral s temo *Herkunft des indogermanischen langvokalischen Intransitivs*. Po vojni je nadaljeval študije na Dunaju do l. 1922. Tedaj je postal (8. marca 1922) docent za primerjalno jezikoslovje na univerzi v Ljubljani, nato 1924 izredni profesor, 1932 redni profesor. Leta 1953 je bil izvoljen za rednega člana Slovenske akademije znanosti in umetnosti, vendar je to čast čez nekaj let s prav originalno utemeljitvijo, ki je tako značilna zanj, odložil.

Sicer je Oštir vse življenje zvest študiju indoevropskega jezikoslovja, vendar je v času po prvi svetovni vojni napisal s tega področja le še eno razpravo: *Baltoslovanska metatonija*, izšlo v *Razpr. Znanstvenega društva za humanistične vede* II, 1925, 55—120. Vseskozi ga zanimajo s tega področja problemi, kot je laringalna teorija, nastanek indoevropske glagolske fleksije ipd. Toda že takoj po prvi svetovni vojni je svojo publicistično dejavnost usmeril na drugo, obsežnejše, bolj zamotano in zato toliko bolj vabljivo področje tkim. predindoevropskih jezikovnih ostankov. S tega področja je napisal ok. 20 večjih del, med njimi dve samostojni knjigi, ki oklepata kot nekakšen mejnik glavno obdobje njegove publicistične dejavnosti: *Beiträge zur alarodischen Sprachwissenschaft I*, Leipzig - Wien 1921, 138 str., in *Drei voroslavisch-etruskische Vogelnamen*, *Razpr. Znanstvenega društva za hum. vede* VIII, Ljubljana 1930, 1—112. Z isto tematiko je izšla v tem obdobju tudi vrsta člankov: *Sumerski izvor abacističnih številčnih imen*, *Čas* XVI, 1922, 1—28; *Alarodica*, *Razpr. Znanstv. dr. za hum. vede* I, 1923, 273—310; *Illyro-Thrakisches*, *Arhiv za arb. star., jez. i etn.* I, 1923, 78—137; *Illyro-Pelasgica*, *ibid.* II, 1924, 21—69; *Vorindogermanische (alarodische) Zahlwörter auf dem Balkan*, *ibid.* II, 1925, 263—324; *Danuvius-Asamur-Naissus*, *ibid.* II, 1924, 348-79; *K predsllovanski etnologiji Zakarpatja*, *Etnolog* I, 1926-27, 1—35; Slav. *slonъ* »Elefant«, *Slavia* VI, 1927, 1—17; *Présclave ЁѡѢ*, *Symb. gramm. in hon. J. Rozwadowski*, 1927, 295—313, idr. Dve pomembni študiji sta

sicer nastali pred l. 1930, vendar sta zagledali luč sveta šele pred 4 leti (Priština 1969): Vorindogermanische Metallnamen in Alteuropa in Zum Voralbanischen, obe izšli v IV. letniku Arh. za arb. star., jez. i etn., prva na str. 1—52, druga na str. 90—103.

Ker je študij predindoevropskega jezikovnega gradiva za Oštirja tako pomemben, da si ga je izbral za življenjsko nalogo, je prav, da se pri njem pomudimo nekoliko obširneje.

V evropskih indoevropskih jezikih, posebno v grščini in latinščini, naletimo pogosto na besede, ki je njihova glasovna zgradba težko združljiva s tem, kar so nas naučile besede nesporno indevropskega izvora. Tako npr. beseda za »figo«: lat. *figus*, gr. *sykon*, bojot. *tykon* npr. kažeta take interdialektalne glasovne odnose, da ju je z indoevropskim glasoslovjem nemogoče pojasniti: lat. *f-* ne gre skup z gr. *s-/t-* (prv. *t-*), lat. *-ī-* pa ne z gr. *-y-* (prv. *-u-*); če zdaj pritegnemo še sinonim arm. *thuz* (najprej iz **tugh-*), se zgornjim težavam pridruži še opozicija gr. - lat. *-k-* : arm. prv. *-gh-*.

Takih besed je v evropskih indoevropskih jezikih vse polno. Večinoma označujejo tudi predmete, stvari, pojme, ki niso mogli biti doma na tleh indoevropske pradomovine (nekako današnja Ukrajina); tako tudi zg. beseda za »figo« označuje Indoevropcem prvotno neznano rastlino in njen »sadež«. Indoevropci bi sicer utegnili z lastnim materialom tu ustvariti neologizem (in res je nekaj tako perverznega domneval Carnoy, gl. Frisk, Gr. EW. II 818), toda glasovne težave izključujejo tako pojasnilo. Beseda je nesporno vzeta iz jezikov, ki so živeli v Italiji, Grčiji in Mali Aziji pred prihodom indoevropskih narodov.

Že od začetka indoevropskega jezikoslovja so znanstveniki opazali take izraze v vseh evropskih indoevropskih jezikih, pa tudi v armenščini itd. Dali so jim ime »predindoevropski«, »staroevropski« in še marsikaj. Že davno je nesporno ugotovljeno, da taki izrazi pripadajo jeziku, ki so bili govorjeni nekoč pred naselitvijo Indoevropcev po vsej zahodni in južni Evropi in v Mali Aziji, pa še daleč čez te meje.

Oštir je pri obravnavanju tega predindoevropskega gradiva prišel do zaključka, da morajo biti jeziki na gori razmejenem področju medsebojno sorodni, tj. da izvirajo iz skupnega prajezika, podobno kot indoevropska ali semitska skupina. Dal jim je ime alarodijski po antičnem maloazijskem narodu Alarodioi; v alarodijsko jezikovno družino šteje nasl. jezike: sumerščino, kavkaške jezike, maloazijske neindoevropske jezike (za take so takrat imeli likijsščino, lidijsščino, karijsščino) starega veka, v Evropi baskovščino in vse tkim. predindoevropske substratne jezike (pedslovanščino, predbaltščino, predgermanščino, predkeltščino, predgrščino itd.), v sev. Afriki pa hamitsko skupino. Tudi v zahodnejših semitskih jezikih naj bi živeli ostanki predsemitske-alarodijske jezikovne plasti.

Prikaz, kakšne so metode in cilji alarodijskega jezikoslovja, je podal Oštir v svojih Beiträge, vendar so postopki tako zapleteni, da je v tem kratkem poročilu nemogoče predstaviti jih v obširnejši obliki. Naj ponazori na kratko njegove zamisli kar prva alarodijska etimologija, ki jo je objavil na str. 1—33 svojih Beiträge: Gre za alarodijsko povezavo in razčlenitev skupine besed za »figo«:

- a) lat. *ficus* < *thwoikos (*th* = spirant);
- b) arm. *thuz* < *thwuz, to pa iz *thwügo- z dolgim -ü-;
- c) gr. *tykon*, *sykon*. Vse troje iz predbalk. *thwōko-; to iz *thwog-;
- d) scsl. *smoky*, got. *smakka*, kjer je alar. menjava *th* : *th*-spirant (ta substituiran s sl. -germ. *s*-) in alar. menjava -*w*- : -*m*- (leniran) itd. (glasovne finese moram zaradi stavca opustiti) edino sredstvo za povezavo z *a* - *c*;
- e) tako pridemo do praoblike *thimog- (*th* = spirant), ki živi še v sumer. *dib* < **ding^w* (-*ng^w* = labiovelaren nosnik), to pa iz *timg; starej. **ting^w* še živi v izposojenki asir. *tintu* (idr. semitske besede, npr. arab. *tīnu*), tudi v egipč. *d'b*, kopt. *k^ente* (disimilirano iz **t^ente*?)
- f) nperz. *ändžir*, sti. *añjira*- itd., prairan. *ančira- < *ankira-, kar spominja na kopt. *k^ente* (prv. *t-ngk-) in na alar. *timg- v predsemit. **tin(a)tu*, gl. zg. t. e; odpad *t*- naj bi bil sumerski oz. alarodski;
- g) kitaj. *a-tsang*, izposojeno iz nekega alar. dialekta;
- h) kavk.: gruz. *legwi*, mingr. *lugi* itd., vse iz *lüg-, ožje z arm. *thuz* (zg. b) povezljivo; *l*- je iz *th*- kot tudi sicer;
- i) nekaj hamitskih oblik.

Prvotna oblika naše besede bi bila nekako *tḥmωg-, še bolje *thḥmωg- (*th* = spirant).

Nedvomno je zgornja etimologija ena najboljšejših in najbolj zapletenih v vsej svetovni etimološki literaturi. Druge so nekaj manj obsežne ali čisto kratke, toda Oštir jih je v svojem življenju objavil več tisoč; samo v Beiträge jih je 942, vendar niso razen prve, ki smo jo zgoraj na kratko povzeli, nič več opremljene z glasoslovnimi in oblikoslovnimi razlagami, očitno, kot pravi avtor v uvodu, zaradi pomanjkanja prostora: če bi vse razložil tako kot sorodstvo lat. *ficus*, bi knjiga Beiträge obsegala več kot 1000 strani.

To pomanjkanje prostora pri Beiträge, ki ga je kriva predvsem kriza takoj po prvi svetovni vojni, je pri Oštirju pustilo posledice: skoraj vse njegove zrele publikacije so pisane v telegrafskem slogu, skoraj brez razlag, brez citatov in v formularični obliki. Seveda je tu eden od najpomembnejših vzrokov, zakaj večina jezikoslovcev Oštirjevih alarodističnih spisov ne pozna in ne čitira (npr. Skok v svojem Etimologijskem rječniku) ali celo namerno ignorira. Meillet, navajen znanega francoskega leporečja, je nekoč napisal, da se pri branju Oštirjeve razprave človeku začne v glavi vrteti.

Kljub temu, da je Oštir pri svojih etimologijah zvest načelu, da se morajo primerjane besede ujemati tako pomensko kot v glasovni in oblikovni zgradbi do zadnje potankosti, načelu, ki mora biti osnova vsake etimološke dejavnosti, je pa nedvomno ravno v iskanju načina, kako bi tej zahtevi po popolnem ujemanju zadostil, pogosto grešil. Njegove glasoslovne rekonstrukcije so včasih precej nasilne, greši tudi v tem, da dovoljuje iste glasoslovne zakonitosti delovati v vseh časih in na vseh ozemljih, kar je nedvomno pretirano. Zato ni čudno, če so njegove etimologije tisti, ki so imeli potrpljenje, da njegove zgoščene prikaze preberejo, vzeli s precejšnjo skepso na znanje; tako Hofmann, Lat. EW. passim.

Res pa je na drugi strani, da večina njegovih kritikov ni bila dorasla izredni zapletenosti in dalekosežnosti njegovih zaključkov. Če npr. Hofmann kritizira njegove etimologije, je to storil zategadelj, ker je presneto malo vedel o izvenindoevropskem jezikoslovju. Isto velja tudi za druge. Nekateri, bolj popustljivi, pa so v Oštirjevem materialu našli vsaj nekaj zelo pozitivnih strani; tako si je npr. fonetik Fouché iz njegovih del izpisal cele skladanice primerov, tako so mu imponirale Oštirjeve glasovne kombinacije.

Po vojni se je položaj v marsičem precej preobrnil. V Oštirjevo dobro gre npr. dejstvo, da so tudi drugi začeli z raziskovanjem odnosov med jeziki, ki jih je Oštir imel za alarodijske, tako Bouda, ki je primerjal baskovski in kavkaški besedni material. Posebno mesto v usodi alarodijskega jezikoslovja pa zaslužijo dela Hubschmida, saj je ta priznal Oštirjevo alarodijsko teorijo kot v bistvu pravilno in nabral iz južno- in zahodnoevropskih modernih jezikov toliko predindoevropskega besednega in slovničnega gradiva, da je Oštir nekoč, ko je prebral eno od njegovih del, žalostno vzdihnil: Sedaj pa mi je žal, da nisem več mlad. Resnično si lahko predstavljamo, kaj naj bi genialni etimolog dognal sedaj, ko je na razpolago neprimerno več materiala kot v dvajsetih letih.

Poudariti je namreč treba, da je Oštir začel svojo alarodijsko teorijo v času, ko je bilo raziskovanje ustreznih jezikovnih področij še v povojjih: Kavkaški jeziki niso bili niti zadostno popisani, kaj šele, da bi imeli kako primerjalno študijo, ki bi obsegala vsaj eno od kavkaških skupin na tak način kot npr. indoevropski primerjalni slovar ali primerjalna slovnica; maloazijski jeziki, posebno hetitščina, protohatijsščina, huritščina, so bili šele v začetni fazi raziskovanja itd. Kratko in malo, Oštir je začel svoje delo kakih 50 let prezgodaj. Danes bi se tudi v presoji jezikov, ki jih je on nekoč štel za gotovo alarodijske, marsikaj drugače glasilo: likijsščino sta Pedersen in Laroche dokončno priključila indoevropski (anatolski) skupini, isto velja danes za lidijsščino in s tem verjetno za napise na Lemnosu, s tem pa, se resno bojim, tudi za etruščanski jezik (ki pa seveda nima nič opraviti s slovenščino!). Sploh se je izkazalo, da je indoevropski element v Mali Aziji daleč močnejši, kot so mislili v dvajsetih letih in prej. Tudi za mikensko dobo v Grčiji se je izkazalo, da je bil indoevropski element tam že prevladujoč (mikenska grščina!). Skratka, od Oštirjeve alarodijsčine bi morali danes marsikaj odbiti. Pa tudi znotraj neindoevropsko-predindoevropskega jezikovnega kroga so nastale spremembe: Hubschmid misli, da je okoli Mediterana treba domnevati vsaj dve različni neindoevropski plasti: južno-zahodno z berberskimi jeziki in sorodnim substratom v Španiji in na sredozemskih otokih na eni strani, drugo, ki sega po severnih ozemljih Sredozemlja od Baskov do Kavkazcev, na drugi strani. Le zadnja bi nekako ustrezala Oštirjevi alarodijski skupini.

Dosledno obravnavanje tujih elementov v indoevropskih jezikih kot alarodijskih pa je ogroženo še z drugimi teorijami: Tu je Illič-Svityčeva nostratiška teorija, ki šteje za sorodne z indoevropsko skupino ne le semitsko in hamitsko ter uralsko in altajsko, temveč tudi kavkaško. S tem pa bi mogli za marsikateri besedni element v indoevropskih jezikih, ki naj bi bil mediteransko-predindoevropskega izvora, reči, da je v resnici le soroden. Ker sam prihajam vedno bolj do prepričanja, da je obstajalo jezikovno sorodstvo med Mediteranom in

Baski na eni, med Uralci in Indoevropejci na drugi, sem mnenja, da bo v bližnji prihodnosti marsikak predindoevropski ostanek dobil drugačno etiketo. Naj tu omenim eno tozadevnih etimologij:

Lat. *lepus*, *-oris* »zajec« je bilo spoznano za predindoevropsko in združeno v enotno skupino s sicil. (tož.) *léporin* in masiliot. *lebēris*, nato pa še z lat. *laurex* »kunec« idr. (gl. Walde-Hofmann, LEW.³ I 775 in 786). Toda pomen in glasovna oblika vajenega jezikoslovca takoj spominjata na nasl. ural. skupino: mdž. *nyúl* »zajec«, lap. *njoammel*, mordv. *numolo*, zirj. *ńimal*, jur. *nääBa* itd. (pri Collinderju, Fenno-Ugric Voc. 43); praoblika je *ńoma in *ńomala in zadnje gre prav lahko k alar. *d/labar-.

Kljub vsem tem kritičnim pripombam pa ostane neizpodbitno dejstvo, da ima Oštir velikanske zasluge za razvoj raziskav na področju predindoevr. stare Evrope. Célo vrsto etimologij so mu priznali; in njegovo teorijo o alarodijski skupini v bistvu danes priznajo kot pravilno taki mojstri kot Hubschmid. Še več priznanja pa zasluži Oštir zaradi neštevilnih pobud na predindoevropskem področju: te so pogosto več vredne kot rezultati sami.

O Oštirju kot človeku je bilo dovolj lepega napisanega že ob drugih priložnostih. Naj zato tu podčrtam predvsem Oštirjev pogum, da se je lotil tako orjaškega področja jezikoslovnega udejstvovanja, in vztrajnost, da je svoji teoriji ostal zvest kljub hudim nasprotovanjem. Posebno pa je nam mlajšim vseč Oštirjev neposredni način približevanja ljudem, brez okolišenja, kot ga je človek vajen pri drugih, tkim. finih ljudeh. Vedno je stal na strani pravice in resnice, vedno je bil pripravljen vsem mlajšim jezikoslovcem pomagati z nasvetom, če pa je kritiziral, ni tega delal nikdar z zlim namenom, ampak je njegova kritika bila vedno koristna za tistega, ki ga je bil voljan poslušati. V imenu vseh mlajših jezikoslovcev ljubljanske univerze mu tu za vse, kar nam je dobrega storil in kar nam pomeni, izrekam iskreno zahvalo.

Anton Bajec

SAZU v Ljubljani

IZ MOJE SLOVARSKÉ DELAVNICE

Doslej je bilo o Slovarju slovenskega knjižnega jezika že marsikaj napisanega, precej pohvalnega v zunanjih ocenah, ki širši javnosti niso znane, domače pa so rajši govorile o pomanjkljivostih. Prav gotovo so redki, ki imajo vpogled v slovarsko delo nasploh, posebej pa še v naše. Zato, menim, ne more škodovati, če ga pokažem vsaj v enem odseku, kjer sem sam najbolj prizadet. Gre namreč za osnovno redakcijo predlogov. Izgovoril sem si jo zaradi tega, ker sem se z njo ukvarjal že v zadnjem snopiču Besedotvorja. Seveda je treba poudariti, da mora biti predlog v kratkem geselskem članku obdelan popolnoma drugače kakor pa v razpravi.